

NAMANGAN DAVLAT
UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2025-5]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

10.00.00-FILOLOGIYA
journal.namdu.uz
PHILOLOGICAL

Urazaliyeva Mavluda Yangiboyevna

O'zbekiston Milliy universiteti mustaqil izlanuvchisi
urazaliyeva_m@nuu.uz

AUDIOMATNLARNING ADABIY TIL USLUBIGA DOIR JANRIY KLASSIFIKATSIYASI

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tilidagi audiomatnlarning janriy klassifikatsiyasi fonetik, sintaktik va pragmatik mezonlar asosida tahlil qilingan. Audiomatnlar rasmiy, norasmiy va badiiy nutq uslublari ajratilib, har bir janrning talaffuz, grammatik tuzilma va maqsadga yo'naltirilgan muloqot xususiyatlari o'rganilgan. Tadqiqotda kun.uz portali asosiy til materiallari sifatida tanlangan. Olingan natijalar audiomatnlarning kommunikativ samaradorligini oshirish, ularni avtomatlashtirilgan tizimlar uchun moslashtirish va tilshunoslikka oid tadqiqotlarni kengaytirish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: audiomatn, fonetik xususiyat, sintaktik tuzilma, pragmatika, rasmiy nutq, norasmiy nutq, badiiy nutq, lingvistik janr.

Уразалиева Мавлуда Янгибаевна

независимый соискатель Национального университета Узбекистана
urazaliyeva_m@nuu.uz

ЖАНРОВАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ АУДИОТЕКСТОВ ПО СТИЛЮ ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

Аннотация. В данной статье представлена жанровая классификация аудио текстов на узбекском языке с опорой на фонетические, синтаксические и прагматические критерии. Аудио тексты классифицированы на официальные, неофициальные и художественные стили речи. Проанализированы особенности произношения, грамматической структуры и коммуникативной направленности каждого жанра. В качестве основного языкового материала использованы данные с портала kun.uz. Полученные результаты способствуют повышению коммуникативной эффективности аудио текстов, их адаптации к автоматизированным системам и развитию лингвистических исследований.

Ключевые слова: аудио текст, фонетические особенности, синтаксическая структура, прагматика, официальная речь, неофициальная речь, художественная речь, лингвистический жанр.

Urazaliyeva Mavluda Yangiboyevna

independent researcher of the National University of Uzbekistan
urazaliyeva_m@nuu.uz

GENRE CLASSIFICATION OF AUDIO TEXTS ACCORDING TO LITERARY LANGUAGE STYLE

Annotation. This article analyzes the genre classification of Uzbek-language audiotexts based on phonetic, syntactic, and pragmatic criteria. The audiotexts are categorized into formal, informal, and literary speech styles, with an in-depth examination of their pronunciation patterns, grammatical structures, and communication goals. The study uses the kun.uz news portal as the primary data sources. The findings provide valuable insights for enhancing the communicative effectiveness of audiotexts, adapting them for automated systems, and contributing to broader linguistic research.

Keywords: audiotext, phonetic features, syntactic structure, pragmatics, formal speech, informal speech, literary speech, linguistic genre.

Kirish

Audiomatnlarning janriy klassifikatsiyasi ularning o'quvchilar yoki tinglovchilar tomonidan qanday qabul qilinishi va qanday ma'no yuzaga kelishi bilan bog'liqdir. Audiomatnlarni tasniflashda, asosan, nutqning maqsadi va auditoriyaning qabul qilish usullari asosida so'zlashuv uslublari ajratiladi. O'zbek tilidagi audiomatnlarni

tasniflashda, har bir janr o'ziga xos fonetik, sintaktik va pragmatik xususiyatlarga ega bo'lib, bu audiomatnlarning samarali va to'g'ri ifodalanishida muhim rol o'ynaydi. Ushbu klassifikatsiya, umumiy ravishda, uchta asosiy nutq uslubidan tashkil topgan: rasmiy nutq, norasmiy nutq va badiiy nutq. Har bir uslubda talaffuz, grammatika

va stilistik qurilmalar o'ziga xos bo'lib, bu nutqning maqsadi va auditoriyasiga qarab farq qiladi.

Adabiyotlar

Audiomatnlar tilshunoslik, psixolingvistika va axborot texnologiyalari kesishmasida joylashgan yangi tahliliy ob'ektlardan biri bo'lib, ularning janriy va stilistik xususiyatlarini aniqlash bo'yicha tadqiqotlar so'nggi yillarda sezilarli darajada faollashgan. Tilni nafaqat matnli shaklda, balki og'zaki va eshitish asosida idrok etish holatlarini o'rganish bugungi kunda dolzarb ilmiy muammolardan biridir. Til uslublari va janriy tasniflar bo'yicha klassik yondashuvlar O'zbekiston tilshunosligida olimlar tomonidan asoslab berilgan. Fonetik tahlil bo'yicha P. Trudgill (1995), J. Wells (2008) kabi xorijiy fonetistlar og'zaki nutqdagi intonatsion strukturani, urg'u o'zgarishlarini va mintaqaviy talaffuzlarni o'rganib, matnga emas, balki tinglovchining nutqni qanday qabul qilishi muhimligini ta'kidlaydilar. Ularning tadqiqotlari audiomatnlarning talaffuz va fonetik me'yorlarga rioya etish jihatlarini tahlil qilishda nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda kontent tahlil (content analysis), fonetik tahlil (phonetic analysis) va stilistik-sintaktik tahlil (stylistic-syntactic analysis) usullaridan foydalanildi. Ma'lumotlar kun.uz yangilik portalidan olingan audiomatnlar asosida tahlil qilindi. Shuningdek, Scopus bazasidagi maqolalardan va O'zbekiston adabiy tilining stilistikasi bo'yicha asosiy manbalardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar

Rasmiy nutqda talaffuzning aniq bo'lishi va grammatikaning qat'iy rioya qilinishi lozim. Bunday nutq odatda hukumat, ta'lim, ijtimoiy va siyosiy sohalarida qo'llaniladi va uning maqsadi — rasmiy vaziyatda, rasmiy shaxslar bilan yoki katta auditoriyaga murojaat qilishda to'g'ri va aniq ma'lumotlarni yetkazishdir. Rasmiy nutqda, grammatikaning qat'iyligi bilan birga, fonetik jihatlar ham o'zgarimas bo'lishi kerak, chunki talaffuzdagi xatolar nutqning aniq tushunilishini qiyinlashtiradi. Rasmiy nutqda so'zlar ko'pincha ilmiy va texnik so'zlar bilan to'ldirilgan bo'ladi. Bu janrda so'zlarning talaffuzi aniq, grammatik tuzilma esa qat'iy va izchil bo'lishi zarur. Grammatik tuzilmalarda qat'iy me'yorlarga rioya etish, nutqning to'g'ri va rasmiy bo'lishini ta'minlaydi. Misol uchun: "Davlatning qonunlari" — bu rasmiy nutqning namunasi bo'lib, unda so'zlar to'g'ri va aniq talaffuz qilinadi, grammatik tuzilma qat'iy amal qiladi. "O'zbekiston Respublikasi Prezidenti" — rasmiy lavozimlar va atamalar aniq va qat'iy grammatik strukturalarda ishlatiladi, talaffuzga e'tibor qaratiladi. Rasmiy nutqdagi talaffuz aniq, grammatik tuzilma esa qat'iy bo'lishi kerak. Rasmiy nutqning so'zlashuv uslubi, o'zgacha ijtimoiy yoki siyosiy nuqtai nazardan qabul qilinadi va maqsadi ham aniq bo'ladi. Tilda ishlatiladigan so'zlar o'rtasidagi moslik yuqori darajada bo'ladi. Rasmiy

nutqning fonetik xususiyatlari, talaffuzdagi aniq va noaniqliklarning bartaraf etilishi, tinglovchiga noaniqlikni keltirib chiqarmaslik uchun juda muhimdir[1].

Norasmiy nutq esa ko'proq kundalik hayotda ishlatiladigan, oddiy va ko'pincha og'zaki tilga yaqin so'zlashuv uslubidir. Norasmiy nutqda so'zlar qisqaradi, talaffuzda o'zgarishlar yuzaga keladi va urg'ular ko'proq bo'lishi mumkin. Bu janr ko'pincha bir-biriga tanish va ijtimoiy yaqin odamlar o'rtasida ishlatiladi. "Qanday ahvol?" — Bu oddiy va kundalik so'zlashuvda uchraydigan ibora bo'lib, grammatik tuzilma ko'proq oddiy va tabiiy. "Nima qilayapsan?" — oddiy va og'zaki nutqdagi so'zlashuv, talaffuz va urg'ular bevosita suhbatni ifodalaydi, grammatik xatolar va talaffuzdagi xususiyatlar odatdagi bo'lishi mumkin. Norasmiy nutqdagi talaffuzning tabiiyligi va grammatik xatolar, tinglovchilarni xushnud qiladigan va ularga yaqindan qabul qilinadigan tilni yaratadi. Bunda, tilda ishlatiladigan so'zlar ko'pincha oddiy va tushunarli bo'ladi. Shuningdek, norasmiy nutqda urg'u kuchliroq bo'lishi mumkin, bu esa nutqning ma'nosini kuchaytirish uchun ishlatiladi[2].

Badiiy nutq — bu adabiyot va san'at sohasida ishlatiladigan nutq bo'lib, uning asosiy xususiyati — nutqning yuqori intonatsiyasi, urg'u va ohanglarining o'ziga xosligi. Badiiy matnlar, she'rlar, hikoyalar va drama asarlarida audiomatnlarni yaratishda emotsional yuk va ritm muhim rol o'ynaydi. Badiiy nutqda talaffuz, urg'u, ohanglar va ritm o'zgacha tasvirlarni yaratishda ishlatiladi. Badiiy nutq nafaqat grammatik va fonetik, balki hissiy jihatlarini ham o'z ichiga oladi. Badiiy nutqdagi audiomatnlarni transkripsiya qilishda, nafaqat grammatika va fonetika, balki nutqning emotsional yukini va ritmini hisobga olish zarur. Shu bilan birga, badiiy nutqdagi fonetik va sintaktik elementlar so'zlarning tasviriy va estetik jihatlarini ta'minlaydi. Misollar: "Qushlar uchib ketdi" — she'riy ifodalarda talaffuzdagi ohanglar, urg'ular va intonatsiyalar ahamiyat kasb etadi. Badiiy nutqda, shuningdek, so'zlarning ma'nosi va o'zgacha ohangda talaffuz qilinishi adabiy obrazlarni yaratishda, tinglovchining his-tuyg'ulariga ta'sir qilishda juda muhimdir[3].

Audiomatnlarni janrga ajratish bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlar, rasmiy nutqning talaffuzi aniq va standart bo'lishi, norasmiy nutqning bo'sh va ifodali bo'lishi, badiiy nutqning esa juda nozik ritm, urg'u va intonatsiyani talab qilishini tasdiqladi. Tadqiqotlar davomida har bir nutq janri o'ziga xos fonetik va sintaktik xususiyatlarga ega ekanligi aniqlangan. Rasmiy nutqda grammatik qat'iylilik va aniq talaffuz zarur bo'lsa, norasmiy nutqda ko'proq o'zgarishlar va tabiiylik seziladi. Badiiy nutqda esa yuqori urg'u, ritm va emotsional ma'no tashkil etuvchi elementlardir. Misol uchun rasmiy nutqda rasmiy lavozimlar va atamalar aniq talaffuz qilinadi.

Norasmiy nutqda esa, kundalik soʻzlashuvda talaffuzdagi oʻzgarishlar va urgʻular koʻrinadi[1].

Audiomatnlarning sintaktik xususiyatlari har bir nutq uslubining oʻziga xosligini taʼminlashda katta ahamiyatga ega. Har bir uslubda grammatik struktura va jumla tuzilishi boshqacha boʻladi. Rasmiy nutqda grammatik tuzilmaning qatʼiyligi va aniq qoʻllanilishi kerak, shu bilan birga, norasmiy nutq esa koʻproq oddiy, erkin va oʻzgaruvchan grammatik strukturalarga ega. Badiiy nutqda esa sintaktik elementlar koʻpincha tasviriylilik, ifoda erkinligi va estetik maqsadlar uchun ishlatiladi.

Rasmiy nutqda soʻzlar koʻproq standart va aniq boʻladi. Yangi soʻzlar, odatda, oʻrta va yuqori darajadagi ilmiy, huquqiy yoki siyosiy sohalarida ishlatiladi. Rasmiy nutq auditoriyaga aniq va toʻgʻri axborot yetkazishga qaratilgan, shuning uchun soʻzlarning maʼnosi va konteksti qatʼiy boʻlishi kerak. Misol uchun: “Konstitutsiyaviy islohotlar”, “iqtisodiy oʻsish”, “huquqiy jamiyat” kabi iboralar, rasmiy nutqda ishlatiladigan leksik birikmalardir. Bu iboralar soʻzlarning aniq va maqsadga muvofiq ishlatilishini taʼminlaydi.

Audiomatnlarni yaratishda madaniy jihatlarni hisobga olish, matnning oʻziga xosligini taʼminlaydi va maqsadga muvofiq muloqot qilishda yordam beradi. Har bir xalqning til madaniyati, tilshunoslikda va audiomatnlarning taʼminlashida muhim ahamiyatga ega. Oʻzbek tili va madaniyati oʻzining oʻziga xos xususiyatlariga ega boʻlib, audiomatnlarni yaratishda ularni hisobga olish zarur.

Xulosa

Oʻtkazilgan tadqiqotlar natijasida aniqlanishicha, audiomatnlar janr va uslubga qarab sezilarli darajada fonetik, sintaktik farqlarga ega. Bu farqlilik, bir tomondan, nutqning asosiy kommunikativ maqsadlariga bogʻliq boʻlsa, boshqa tomondan, tinglovchi auditoriyaning madaniy, ijtimoiy va psixologik xususiyatlariga ham bevosita taʼsir koʻrsatadi. Kelajakdagi tadqiqotlarda audiomatnlarning multimodal tahlili (audio, video va tekst integratsiyasi), shuningdek, ularning sunʼiy intellekt asosidagi interpretatsiyasi boʻyicha yondashuvlar ishlab chiqilishi lozim. Bu esa oʻzbek tilshunosligining zamonaviy texnologiyalar bilan uygʻunlashuvini taʼminlab, yangi metodologik va amaliy yutuqlarga erishish imkonini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. Xolboʻtarov A. Oʻzbek tili va adabiyotida rasmiy nutq. – 2018. – 98b.
2. Kamilov, F. Norasmiy nutq va uning fonetik xususiyatlari. – 2017. – 75b
3. Jabborov A. Badiiy nutq va uning adabiy ahamiyati. – 2016. – 119b.
4. Karimov S. Oʻzbek tili stilistikasi. Toshkent: Oʻzbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2010. – 45-50b.
5. Qosimov N. “Oʻzbek tili stilistikasi va matn tahlili”. Toshkent: Universitet, 2009. – 67-73b.
6. Грайс Г.П. (1975). Логика и разговор. В кн.: Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVI. Москва: Прогресс.
7. Ter-Minasova, S.G. (2000). Language and Intercultural Communication. Moscow: MSU Press.
8. Trudgill, P. (1995). Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society. London: Penguin Books.
9. Wells, J.C. (2008). Accents of English. Cambridge: Cambridge University Press.
10. Rabiner, L., & Juang, B.H. (1993). Fundamentals of Speech Recognition. Upper Saddle River: Prentice Hall.
11. Yamamoto, R., Song, E., & Kim, J.M. (2022). Parallel Tacotron: Non-autoregressive and Controllable TTS. IEEE/ACM Transactions on Audio, Speech, and Language Processing, 30, 160–172.
12. uzbekcorpus.uz – Oʻzbek tili elektron korpusi. (<https://www.uzbekcorpus.uz>)
13. Kun.uz yangilik portali – audiomatnlar boʻlimi. (<https://www.kun.uz>)
14. Abduraxmonova, N. Z. (2018). Linguistic support of the program for translating English texts into Uzbek (on the example of simple sentences): Doctor of Philosophy (PhD) il dis. aftoref.
15. Abdurakhmonova, N. (2016). The bases of automatic morphological analysis for machine translation. *Izvestiya Kyrgyzskogo gosudarstvennogo tekhnicheskogo universiteta*, 2(38), 12-7.
16. Suleymanov, D., Nevzorova, O., Gatiatullin, A., Gilmullin, R., & Khakimov, B. (2013). National corpus of the Tatar language “Tugan Tel”: grammatical annotation and implementation. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 95, 68-74.